

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (БЕРЕЗЕНЬ - ЛИПЕНЬ 1917 Р.)

Процеси розбудови громадянського суспільства в нашій державі, формування демократичних органів місцевого самоврядування тісно пов'язані з історією державотворення періоду Української революції 1917 - початку 1918 років. Адже в цей час були зроблені суттєві кроки на шляху творення в Україні реальної представницької демократії як основи організації суспільства.

Проте слід зазначити, що процес формування державних органів влади та місцевого самоврядування після Лютневої революції в Росії в радянській історіографії розглядався однобоко і схематично. При цьому дослідники зверталися в основному до історії створення та діяльності рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, як найбільш дієвих, з їх точки зору, органів революційної влади трудящих мас. Тобто перебіг подій, результати політичної боротьби підганялися під ленінську концепцію існування в Російській державі з березня по липень 1917 року "двовладдя" - своєрідного переплетіння влади Тимчасового уряду і його інституцій з одного боку і влади рад робітничих, солдатських і селянських депутатів - з іншого [2]. Аналогічні висновки робилися й щодо України [5]. Насправді ж в українських губерніях панувало навіть не "двовладдя", а багатовладдя, яке мало цілий ряд специфічних відмінностей в залежності від географічного розміщення того чи іншого регіону, соціально-економічних чинників його розвитку та національного складу населення.

Одним з таких своєрідних регіонів і був Південь України (Херсонська губернія, Надніпрянська частина Катеринославської губернії, материкові повіти Таврійської губернії) з його багатонаціональним складом населення, зрусіфікованістю міст, близькістю фронту; іншою соціальною диференціацією населення, ніж у центральних та південно-західних районах; наявністю сильних загальноросійських політичних партій з одного боку і національно-демократичних партій та угруповань - з іншого.

Після Лютневої революції кардинальних змін в системі управління державою майже не відбулося. На всі українські губернії формально поширювалася влада центральних міністерств та відомств Тимчасового уряду.

Представники старої адміністрації практично особливого опору на місцях не чинили і в основній своїй масі були готові служити новій владі. Так, в Катеринославі місцевий губернатор Чернявський разом з начальником гарнізону генералом Виграном уже 3 березня 1917 р. прийшли в губернську земську управу на збори представників громадських організацій і заявили про свій перехід на сторону нового уряду. У свою чергу голова Катеринославської земської управи, звертаючись до губернатора, заявив, що зібрання прохає "його превосходительство про утворення комітету громадських діячів...при їхньому превосходительстві" [23;25].

Проте повсталі маси погодитися з таким станом речей не могли. За власною ініціативою вони виганяли царських губернаторів, градоначальників, начальників жандармських управлінь та інших державних службовців з місця їх роботи, при цьому багато з них були заарештовані.

В Одесі, наприклад, були заарештовані голова міської управи Б. А. Пелікан, начальник одеського розшукового відділу Г. М. Гірш-фельд та його помічник [23;25].

Враховуючи ситуацію, Тимчасовий уряд змушений був видати 4 березня 1917 р. постанову, згідно з якою губернатори та віце-губернатори усувалися від посади, а їхні обов'язки покладалися на голів губернських земських управ - губернських комісарів. Обов'язки повітових справників цією ж постановою було покладено на повітових комісарів - голів повітових земських управ. За своєю соціальною суттю вони в основному були збуржуазними поміщиками. Більшість комісарів належала до октябристів і кадетів.

Вони вживали всіх заходів, щоб припинити дальший розвиток революції та демократії, не допустити розширення національно-визвольного руху.

Перебуваючи у безпосередній підпорядкованості у міністра внутрішніх справ, комісари в своїй роботі спирались на губернські, повітові і міські земські утворення, що залишилися як органи місцевого самоврядування, наділені державницькими функціями ще від старої влади та виконкоми громадських організацій відповідних рівнів, які виникли з початку як прояв народної ініціативи і вважалися у перші революційні місяці найвищою владою у містах з часом їх діяльність була санкціонована Тимчасовим урядом. Місцеві комітети виражали інтереси в першу чергу буржуазії та інтелігенції, і негайно заявляли про своє визнання Тимчасового уряду і зверталися до населення із закликом підкорятися.

При цьому створення таких комітетів мало свою специфіку. У селах та невеликих позаштатних містах і містечках виконавчі комітети вибиралися прямим голосуванням безпосередньо під час загальних зборів населення. Така процедура виборів була, наприклад, в Амур-Нижньодніпровську (робітниче селище Катеринославського повіту - авт.), де 19 березня 1917 р. близько 3000 чоловік вибрали комітет із 40 чоловік, сформувавши при цьому продовольчу, санітарну і міліцейську таїн. комісії [12].

У ряді міст вибори відбувалися по куріях. У Нікополі (Катеринославський повіт), наприклад, таких курій було створено 4: міська, робітнича, селянська і вільних майстрів. При цьому від міщан і робітників було обрано по 9 чоловік, від селян двох приміських сел - 12 і від вільних майстрів - 3 чоловіки [13]. В Оріхові (Бердянський повіт, Таврійська губернія) вибори відбулися по 5 куріях: від приказ-чиків, торговців і учителів у виконавчий комітет увійшло по три чоловіки, від ремісників та біженців - по два представники [25].

На рівні повітових центрів і великих міст краю виконавчі комітети формувалися, як правило, за рахунок гласних міських дум та представників від громадських об'єднань, політичних партій і рад робітничих і солдатських депутатів.

Так, у Верхньодніпровську (повітовий центр Катеринославської губернії) громадський комітет включав як представників місцевих громадських організацій, так і робітників [11].

В Олешках (адміністративний центр Дніпровського повіту Таврійської губернії) аналогічний комітет складався з 57 новообраних жителів міста і 32 гласних старої міської думи [21]. До Олександрійського (повітовий центр Херсонської губернії) міського виконавчого громадського комітету входило 3 представники від ради робітничих комітетів, 4 - від ради солдатських і офіцерських депутатів, 2 - від просвіти, 2 - від єврейської общини, по одному від соціал-революціонерів і соціал-демократів [20].

В Олександрівську (повітовий центр Катеринославської губернії) виконавчий комітет громадських організацій 9 березня 1917 р. сформували виборщики - 108 делегатів від 37 громадських організацій і 54 делегати від ради робітничих і солдатських депутатів. Головою виконкому став нотаріус С. А. Білоцетов, якого з часом замінив земський лікар М. М. Попов [10; 19].

Досить представницьким був створений при міській думі Одеський громадський комітет. 9 березня 1917 р. він взяв у свої руки місцеве самоуправління. У створенні комітету взяли участь представники "Всеросійської земської спілки", "Всеросійської спілки міст", "Військово-промислового комітету", лікарської колегії, Комітету Румунського фронту, українська група соціалістів, польський комітет, єврейська група адвокатів, кадетська група, робоча група, службовці кредитних установ, товариство взаємодопомоги дрібних єврейських торговців, викладачі та студенти тощо. Комітет обрав новим міським головою М. В. Брайкевича [23; 24].

У Миколаєві ініціативу по створенню громадського комітету взяли на себе гласні міської думи. Офіційно він називався Комітетом громадської безпеки. До його складу входили, крім гласних міської думи, представники військових частин та політичних організацій. Комітет складався з 120 членів. На початковому етапі він взаємодіяв з радою

робітничих і солдатських депутатів з питань притягнення до судової відповідальності деяких представників старої влади [25].

Що ж до Катеринослава, то тут "Комітет представників громадських демократичних організацій" принципової ролі в організації міського самоврядування із-за досить серйозного протистояння ради робітничих депутатів не відігравав. Найбільш впливовими політичними фігурами в ньому були голова земської управи - Гесберг, голова ради робітничих депутатів Орлов і директор ряду місцевих заводів Біллський [3, с 60; 25].

Аналогічні зміни мали місце і на селі. Замість старих волосних управ утворювалися волосні та сільські виконавчі комітети, провідну роль в яких відігравали представники заможних верств населення. Так, до складу Перешипінського волосного комітету Катеринославської губернії входили переважно місцева інтелігенція і заможня верхівка села [9]. Приблизно такий же склад був підбраний і в ряді волостей Херсонської губернії. Наприклад, в Новобузькому волосному комітеті керували справами мировий суддя, волосний старшина, священик, земський лікар, голови кредитних товариств та інші представники сільської буржуазії [17].

На повітовому рівні ситуація була дещо іншою. Так, Олександрівський повітовий комітет складався з 36 представників від кожної волості повіту, 12-ти представників Селянського союзу, 4-х чоловік - від ради солдатських депутатів, 4-х - від ради робітничих депутатів, 3-х членів Олександрівського міського громадського комітету і одного представника від єврейських організацій [20].

Після Першого Всеукраїнського селянського з'їзду, який проходив у Києві 28 травня - 2 червня 1917 р., всі повітові й волосні адміністративні, громадські, земські інституції, земельні, продовольчі та інші комітети повинні були підпорядковуватися у своїй діяльності радам селянських депутатів і Комітетам селянської спілки. Вищими органами самоврядування на селі проголошувалися Всеукраїнські, губернські і повітові селянські з'їзди [7, с 81].

У цей же час почалася ліквідація міліції і жандармерії, а на їх місці створювалася народна міліція. З'явилися і посади комісарів губернської, повітової, районної міліції, які в своїй діяльності підпорядковувалися органам місцевого самоврядування. В Одесі, наприклад, у кожному районі такий начальник мав тут помічників: від робітників, студентів і офіцерів. У той же час у квітні 1917 р. у місті відбували службу в міліції 4 колишніх пристави, 9 колишніх поліцейських, 46 раніше усунутих околдочних наглядачів, 121 городовий, 100 канцеляристів [4, с 25; 23].

Цілий ряд владних функцій покладался на губернські, повітові, волосні земельні комітети, що були підпорядковані Головному земельному комітетові міністерства землеробства Тимчасового уряду.

Повноважними органами влади революційної демократії були ради робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Самоорганізація української людності краю визначалася в першу чергу бажанням домогтися широкої автономії для України в складі демократичної Росії. Провідну роль у цьому процесі відігравала національно-свідома інтелігенція, яка була ініціатором створення культурно-просвітницьких товариств, українських громад та політичних партій і організацій.

Уже в березні-квітні 1917 року в ряді міст регіону були проведені чисельні українські маніфестації, створені українські громади.

Найбільшу активність по згуртуванню українців у цей час проявила очолювана С. П. Шелухіним Одеська "Українська Керівнича Рада". З самого початку свого існування вона взяла курс на підтримку дій Центральної Ради [1, с 192].

Якісно новий стан розгортання українського національно-визвольного руху в краї був пов'язаний з результатами роботи Українського Національного Конгресу, що проходив у Києві 6-8 квітня 1917 року.

Отримавши повноваження представницького органу українського народу, Центральна

Рада після цього з'їзду постановила "для оборони політичних прав українського народу" створити на місцях губерніяльні, повітові, а у великих містах - міські українські ради з представників політичних партій, громадських та культурно-просвітніх об'єднань в кількості 70-80 чоловік в кожній [8, с 72]. Одна з перших таких рад була створена 5 травня 1917 року в Катеринославі на чолі з А. Ф. Шкамардою. В її склад також входили члени Центральної Ради: В. О. Біднов, Ф. Дубовий, К. Г. Герасімов, М. П. Кузьменко, Ф. Х. Сторубель, П. Ф. Тушкан [14]. Для подальшої активізації своєї роботи Рада скликала II губерніяльний з'їзд українців, що проходив 21-22 травня 1917 року. На з'їзд прибуло 435 делегатів: військових - 62, хліборобів - 118, вчителів - 30, учнів - 23, урядовців - 38, залізничників - 24, робітників - 82, представників вільних професій 57 і один міліціонер. З'їзд висловився за федеративно-республіканський лад в Росії, національно-територіальну автономію України, найскоріше припинення війни, безкоштовне навчання українською мовою в усіх школах України, формування українських військових підрозділів і т. ін. З'їзд обрав новий склад Губерніяльної ради в кількості 30 чоловік: від селян - 9, українських соціал-революціонерів - 3, українських соціал-демократів - 3, української радикально-демократичної партії - 1, урядовців - 1, "Просвіти" - 2, робітників - 3, юнацької спілки - 2, залізничних організацій - 2, поштовиків - 1, військових організацій - 3. Головою знову було обрано місцевого адвоката та А. Шкамарду, а його заступником професора В. Біднова [15; 16]. Та на думку І. Мазепи, "Катеринославська губерніяльна рада" особливої активності не виявила і не стала політичною організацією, що мала б собою "репрезентувати українську національну установу в губернії" [5, с 19].

Відповідна робота проводилась і на Херсонщині. У середині квітня в Одесі відбулося українське віче, на якому з промовами виступили С. Шелухін, В. Голубович. Міська громада поставила за мету домагатися: територіальної автономії України в межах етнографічної більшості українського населення з цілковитим забезпеченням прав інших націй, включення Херсонщини в межі майбутньої автономії України, як такого краю, що був "передвічно українським" [3, с 63].

Однією з центральних віх з національного відродження Півдня України була робота Херсонського губерніяльного українського національного з'їзду, що проходив за постановою Центральної Ради 28-30 червня 1917 року в Одесі. На ньому були присутні 300 делегатів: представники волосних комітетів безпеки, волосних продовольчих комітетів селянського союзу, різного характеру споживчих та кредитних товариств, українських культурно-просвітніх організацій і політичних партій, військових українських органів, міських, земських та губернських управ, рад робітничих та селянських депутатів. З'їзд розглянув цілий ряд важливих питань, які виходили за рамки суто губернського рівня, а саме: сучасне положення України і Росії і форма політичного устрою їх в майбутньому, культурно-просвітня робота в Україні, продовольче, земельне питання та доповіді депутатів про положення на місцях [22; 28].

Таким чином, формування державних органів влади та місцевого самоврядування на Півдні України після Лютневої революції в Росії відбувалося досить динамічно. При цьому в значній мірі почала про-слідковуватися тенденція значного зростання національного фактора на шляху творення в регіоні реальної представницької демократії.

Джерела та література

1. Верстюк В. Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. - К., 1998.
2. Гамрецький Ю. М. Ради робітничих депутатів України в 1917 році (Період двовладдя). - К., 1966.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Доба Центральної Ради. - Ужгород, 1932.
4. Історія держави і права України. Частина 2 / За ред. А. Й. Рогожина. - Х., 1996.

- 5.Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917 - 1921. - Прага, 1947.
- 6.Мельник С. К. Перемога Радянської влади на Півдні України (березень 1917 - березень 1918 рр.). - К., 1966.
- 7.Українське державотворення: невитребуваний потенціал. Словник-довідник /За ред. О. М. Мироненка. - К., 1997.
- 8.Українська Центральна Рада: Документи і матеріали в 2-х томах. - К., 1996.-Т.1.
- 9.Бюлетени Екатеринославского временного исполнительного комитета общественных и рабочих организаций. -1917.-16 марта.
10. Там само. - 17 марта.
11. Там само. - 19 марта.
12. Там само. - 24 марта.
13. Там само. - 14 мая.
- 14.Вістник товариства "Просвіта" у Катеринославі. -1917.-17 травня.
- 15.Там само. - 4 червня.
- 16.Там само. - 11 червня. П.Голос Юга. -1917.-8 марта.
- 18.Известия Александрийского уездного земства. -1917.-12 апреля.
- 19.Известия Александровского уездного исполнительного комитета общественных и рабочих организаций. – 1917. - 21 марта.
20. Там само. - 12 апреля.
- 21.Известия Алешковского городского исполнительного комитета. -1917.-15 марта.
- 22.Известия Херсонского губернского комитета спокойствия и безопасности. -1917.- 22 июня.
- 23.Одесские новости. - 1917. - 8 марта.
- 24.Там само. - 12 марта.
- 25.Українське слово. - 1917. - 23 березня.
- 26.Там само. - 12 квітня.
- 27.Там само. - 21 квітня.
- 28.Южная мысль. - 1917. - 2 июля.